

Ю. В. Вороніна,

ДЗ «Луганський національний університет імені Т. Шевченка», м. Луганськ

КОНЦЕПТ «ЧОЛОВІК» У СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ІДІОЛЕКТНИХ ПОРІВНЯНЬ)

У статті проаналізовано ідіолектні порівняння, що є вираженням концепту «чоловік», у творах сучасних українських письменниць М. Гримич, Л. Дашвар, Л. Денисенко, М. Матіос, І. Роздобудько. Висвітлено гендерний аспект побудови порівнянь: вплив гендерного стереотипу на формування порівняльних конструкцій. Визначено структуру концепту.

Ключові слова: концепт, гендерний стереотип, ідіолектне порівняння.

В статье исследованы идиолектные сравнения, являющиеся выражением концепта «человек», в произведениях современных украинских писательниц М. Гримич, Л. Дашвар, Л. Денисенко, М. Матиос, И. Роздобудько. Освещен гендерный аспект построения сравнений: влияние гендерного стереотипа на формирование сравнительных конструкций. Определена структура концепта.

Ключевые слова: концепт, гендерный стереотип, идиолектное сравнение.

The article analyzes idiolectic similes, which represent the concept «man» in works of modern Ukrainian writers M. Grymych, L. Dashvar, L. Denisenko, M. Matios and I. Rozdobud'ko. The gender aspect of simile build-up is described: the influence of gender stereotype on comparative construction formation. The concept structure is determined.

Key words: concept, gender stereotype, idiolectic simile.

Антропоцентричний підхід до вивчення світобудови, а відтак і мови, давно набув широкої популярності, що зумовило виникнення когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Використання концептуального аналізу означило початок принципово нової віхи в розвитку мовознавства. Заглибившись у складні розумові процеси, науковці отримали можливість дослідити мову не в горизонтальній, а у вертикальній площині. Навіть саме існування поняття «концепт» значно розширює межі розуміння й вивчення мовних одиниць. Питання це досліджують доволі активно, учені розглядають його зокрема й з урахуванням гендерного чинника, особливо в Росії, про що свідчать дисертації О. Бондаренка, Е. Дуссалиєвої, О. Таловікової, А. Гайфуліної та ін., присвячені вивченню концепту «чоловік». Матеріалом для дослідження є здебільшого лексика та фразеологія української, російської, англійської та інших мов. Водночас жодна з вітчизняних праць не висвітлює питання функціонування ідіолектних порівнянь у межах концепту «чоловік», у чому й полягає актуальність нашої розвідки.

Метою дослідження є вивчення гендерної специфіки формування ідіолектних порівнянь сучасної жіночої прози як складника концепту «чоловік». Для досягнення мети необхідно розв'язати такі завдання: визначити структуру концепту «чоловік», розглянути її на рівні мікроконцептів та концептуальних аспектів; виокремити індивідуально-авторські порівняння та вказати на гендерні особливості їх формування.

Об'єктом дослідження є концепт «чоловік» у сучасній українській жіночій прозі. Предметом вивчення стали ідіолектні порівняння в межах концепту «чоловік».

Дослідження здійснено на матеріалі прозових текстів М. Гримич (романи «Варфоломієва ніч», «Ти чуєш, Марго?..», «Фріда»), Люко Дашвар (романи «Мати все», «Молоко з кров'ю», «РАЙ.центр» та «Село не люди»), Л. Денисенко (романи «24:33:42», «Кавовий присмак кориці», «Сарабанда банди Сари» та «Танці в масках»), М. Матіос (повісті «Москалиця» і «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба»), романи «Майже ніколи не навпаки» та «Солодка Даруся»), І. Роздобудько (романи «Він: ранковий прибиральник», «Вона: шості двері», «Все, що я хотіла сьогодні...», «Гудзик», «Ескорт у смерть», «Зів'ялі квіти викидають» та «Останній діамант міледі»).

В аналізованих художніх творах методом суцільної вибірки зафіксовано близько 500 ідіолектних порівнянь, які ми відносимо до концепту «чоловік». Уважаємо за необхідне в межах концепту виділити мікроконцепти. Так, Т. Маслова, розглядаючи концепти «чоловік» та «жінка», розподіляє фраземи за такими семантичними полями: внутрішні та зовнішні риси людини, моральна сфера, шлюбні стосунки [15, с. 139]. Російська дослідниця Е. Енхбаяр у межах концепту «жінка» виділяє три мікроконцепти за зовнішніми, внутрішніми та соціальними ознаками [13, с. 4]. Найповнішою, на нашу думку, є класифікація Т. Сукаленко, яка у своїй монографії виокремлює в структурі концепту «жінка» п'ять мікроконцептів: «Зовнішні характеристики», «Внутрішні характеристики», «Фізичні характеристики», «Біологічні характеристики» та «Соціальні характеристики» [25, с. 151]. Беручи за основу такий розподіл складників для концепту «чоловік», ми додаємо ще й мікроконцепт «Дії». Така концептуальна структура, вважаємо, якнайкраще висвітлює всі аспекти концептів, виражених ідіолектними порівняннями.

До мікроконцепту «Зовнішні характеристики» входить більше 70 ідіолектних порівнянь українських письменниць. Ми розподілили їх у межах мікроконцепту за трьома концептуальними аспектами: «Зовнішність», «Одяг» та «Взуття».

Порівняння, що є складником концептуального аспекту «Зовнішність», змальовують обличчя чоловіка, його волосся, шкіру та ін.: *«Вираз його обличчя був замкненим, немов наглухо застібнутим на невидиму блискавку». Від того воно видавалося пісним, як чистий аркуш паперу, на якому нічого не прочитати»* [19, с. 222] – про непроникний і нудний вираз обличчя мовчазного чоловіка; *«...він розумний хлопець, схожий на актора Джонні Денна...»* [9, с. 167] – про зовнішність чоловіка та ін. Останнє порівняння побудоване на

основі подібності чоловіка з Джонні Деппом, відомим американським актором, якого тричі номінували на премію «Оскар».

Індивідуально-авторські порівняння презентують також концептуальний аспект «Одяг»: «*Одягався, як справжній денді...*» [22, с. 73] – вишукано одягатися; «*Батько голоп'ятий у зім'ятих блакитних джинсах, але чистий і хрусткий, наче грудневий сніг*» [10, с. 98] – про чистий і хрусткий одяг; «*До кімнати ввійшов адвокат Поспелов із двома великими пакунками – важкий, сива борода, окуляри круглі, як у Леннона*» [5, с. 131] – про форму окулярів та ін. Останнє ідіолектне порівняння сформоване на основі знань про зовнішній вигляд відомого британського рок-музиканта, композитора та співака ХХ століття Джона Вінстона Оно Леннона.

Концептуальний аспект «Взуття» репрезентує лише одне порівняння: «*Підвів голову – перед очима великі, як човни, кросівки Гоцика*» [7, с. 182] – про великий розмір взуття чоловіка.

До мікроконцепту «Внутрішні характеристики» входить більше 200 ідіолектних порівнянь, які розподіляємо на два концептуальні аспекти: «Інтелектуальні якості» та «Емоційно-психологічні характеристики».

У межах концептуального аспекту «Інтелектуальні якості» зафіксовано ідіолектні порівняння, що описують процес мислення, світоглядні позиції чоловіка тощо: «*Я не жив навіть, а так, існував. А тепер, дівчино, я ж усі барви життя бачу, наче целофанового пакета з морди прибрали*» [10, с. 169] – переосмислення погляду на життя; «*... Стасові думки поховалися по узбіччях, ніби вивчали нові правила, за якими далі жити*» [5, с. 16] – не знайти способу вирішення проблеми та ін. Письменниці змальовують представника чоловічої статі, що має чітку світоглядну позицію, схильного до міркувань, а втім, інколи йому важко знайти вихід зі складної ситуації.

У межах концептуального аспекту «Емоційно-психологічні характеристики» ідіолектні порівняння описують характер чоловіка, його поведінку, емоції, мовлення, погляд, почуття, звички.

«Міцність характеру, – зазначає О. Бадмаєва, – є безсумнівним достоїнством чоловіка» [1, с. 20], однак у проаналізованих художніх текстах не знаходимо виразної репрезентації цієї риси. Тільки два приклади змальовують прояв мужності: «*Однак Варфоломійович як справжній солдат, прикрив своїми запаленими грудьми Пашку...*» [2, с. 148] – віддано захищати когось; «*Ти схожий на відчайдушного бедуїна...*» [7, с. 83] – про сміливого чоловіка.

Одне ідіолектне порівняння передає нездатність чоловіка виплакати свій смуток: «*Жінка он вие, а я – не можу! І хотів би... А щось воно здавило всередині... І все. Наче вікна хто камінням закидав*» [8, с. 98]. Психологи з цього приводу зазначають: «...те, що «пристойно» для жінок (плакати, проявляти сентименти, боятися та ін.), «непристойно» для чоловіків...» [14, с. 160]. У цьому випадку порівняльна конструкція підкреслює чітку відповідність чоловіка його гендерній ролі. Отже, Люко Дашвар вдало вибудовує стереотипний маскуліний образ.

Два порівняння змальовують сором'язливість: «*...ледь зміг вимовити ховаючи очі від господаря, ніби той застав його зі своєю дружиною*» [24, с. 171], «*Я знизав плечима і, здається, почервонів, як злодюжка, ввіймаий на гарячку*» [19, с. 17] – засоромитися. Ці приклади руйнують гендерний стереотип про міцність і стійкість представників чоловічого роду.

Письменниці описують також незібраного, незграбного та поступливого чоловіка, який не прагне змін у житті: «*Набундючений голова вивалювався із-за столу, як із низького чавуна завелика кулеша*» [18, с. 70] – про незграбну людину; «*Віргіс був цікавою, але не дуже норвливою дичиною, як лисиця, котра думає, що дуже хитра, і час від часу озирється, щоб подразнити псів, які її переслідують*» [12, с. 175] – про поступливого чоловіка та ін. Отже, маскуліний образ, витворений порівняльними конструкціями, знову не відповідає усталеним уявленням про гендерну роль чоловіка.

Загалом же письменниці вимальовують позитивний образ чоловіка, часом навіть надто довірливого: «*...він невинний, він чистий, як немовля, як білий папір та перший сніг*» [23, с. 123] – про безгрішну людину; «*... довірливий, як те щеня*» [5, с. 40] – про легковірного чоловіка та ін.

Водночас не оминають авторки й негативний бік чоловічої вдачі: «*Гольштейн був схожий на яструба, що ось-ось має вчепитися в здобич*» [16, с. 60] – про злу людину; «*На стільцях біля приставного столика сиділи секретар парткому Петро Ласочка, лисий... й уїдливі, як осіння муха...*» [6, с. 69] – про в'їдливого чоловіка та ін.

Також ідіолектні порівняння описують чоловіка працюючого, пунктуального: «*...Михайло обтискався роботами, як обручами бочка...*» [18, с. 92] – багато працювати; «*Обличчя Талія, який до вчасності та якості поданого матеріалу ставиться з таким самим підвищеним пієтетом, як до блиску власного волосся та взуття*» [11, с. 166] – про повагу чоловіка до пунктуальності та якості виконаної роботи та ін.

Загалом індивідуально-авторські порівняння жіночої прози представляють різні боки чоловічої вдачі, що часто не відповідають гендерним стереотипам.

Зафіксовано ідіолектні порівняння, що характеризують типові маскуліні ознаки поведінки чоловіка: «*Третім став рухливий, як сперматозоїд, білявий хлопець років двадцяти*» [5, с. 183] – про рухливого, непосидючого хлопця; «*З нею ж я почувався впевнено та весело, поводився наче підліток поруч з дівчиною, яка його приголомшила тим, що погодилася піти на побачення...*» [9, с. 213] – про поведінку впевненого в собі чоловіка; «*...він сміливо посунув на Ірину з вилами, так ніби мав її зараз узяти на зубці закинути в саме скло*» [18, с. 51] – про рішучого чоловіка та ін.

Поведінка людини, хоча й не належить до рис вдачі, однак значною мірою її характеризує. Як бачимо, індивідуально-авторські порівняння жіночої прози презентують чоловіка непосидючого, упертого, упевненого, грубого, здатного на погрози. Усе це, згідно з психологічними дослідженнями, цілком відповідає тим якостям, що асоціюються виключно з чоловіками [14, с.72].

Ми також зафіксували індивідуально-авторські порівняння на позначення поведінки, що не відповідають гендерним стереотипам: «*А тобі взагалі бракує фантазії, ти скутий, як варена тріска в банці, а я просто дуже емоційний, бо схожий на свого батька*» [12, с. 18] – про скуту поведінку чоловіка; «*Круті, немов загіпотизовані пітонами кролики, зіщулилися і стали маленькими премаленькими*» [3, с. 147] – про слухняних і боязких чоловіків та ін.

Зафіксовано 44 ідіолектні порівняння на позначення емоцій чоловіка. Деякі з них описують хвилювання: «*Він тримав гостей на порозі і, як сполохана курка, бив себе тремтячими руками...*» [24, с. 23] – бити себе від хвилювання та ін. Зафіксовано також ідіолектні порівняльні конструкції, що змальовують значно сильніше відчуття – страх: «*Мені стало страшно. Ніби я знайшов давно загублений альбом зі старими чорно-білими фотографіями, розгорнув на першій сторінці, з якої на мене відразу повіяло дощем, тліючим карбідом, який я любив підпалювати в дитинстві, зеленкою, димом першої випаленої цигарки, новорічними мандаринами і... відразу загубив його, не зазирнувши на інші сторінки*» [20, с. 129] та ін. Авторську оригінальність у наведеному прикладі вбачаємо в тому, що, по-перше, це приклад парцельованої порівняльної конструкції, по-друге, це розгорнуте порівняння, де кілька підрядних частин речення наче нанизуються одна на одну.

Здатність чоловіка до плачу всупереч гендерним стереотипам демонструють два порівняння: «*...відповів німець, і Тетянци здалося, що з набряклого ока потекла червона, мов кров, сльоза*» [6, с. 211] – про червону сльозу; «*Він опустився на стілець і заплакав – так страшно, як це можуть робити лише чоловіки*» [24, с. 79] – про чоловічі сльози.

Загалом ідіолектні порівняння представляють різні емоції: «*Він мав вигляд, наче постійно перебував у жалобі по власному життю*» [12, с. 158] – про жалісливий вигляд; «*...я виглядаю, як розчавлений дощовий черв'як, який зовсім не хотів потрапляти під черевик, але його виманив перший теплий весняний дощ*» [9, с. 157] – про жалюгідний вигляд; «*В нього був такий вигляд, наче в сковорідки, на яку розбили двадцять яєць*» [9, с. 183] – про розгублений вигляд чоловіка та ін.

Представник чоловічої статі може відчувати хвилювання, страх, гнів, журбу, радість. Він буває розгубленим, жалісливим чи жалюгідним. Чоловік навіть здатен заплакати, що вважають фемінною ознакою. Жодна з перерахованих емоцій не входить до переліку стереотипних маскулінних рис [14, с. 71]. Це свідчить про те, що індивідуально-авторські порівняння українських письменниць фіксують принципово інше бачення образу чоловіка, позбавленого нашарування гендерної стереотипізації.

Індивідуально-авторські порівняння фіксують також сміх чоловіка, його погляд, мовлення, здатність до мовчання: «*І посмішка Вадима стала якоюсь звуженою, мов за губами він міцно зіплював зуби*» [20, с. 39] – про неприродну посмішку; «*...все озирався, наче на дубах засіли снайпери*» [7, с. 247] – озирнутися; «*Я це зрозумів, але не міг вимовити ані слова, як іноземець, який тільки починає вивчати незнайому мову*» [21, с. 29] – мовчати; «*А крізь прочинене вікно, мов гарматні ядра із бійниці, вилітали тваринні звуки прив'язаного до ліжка Христора*» [17, с. 28] – викрикувати нелюдські звуки та ін.

Мікроконцепт «Біологічні характеристики» презентують ідіолектні порівняння в межах концептуальних аспектів «Вік» та «Смерть»: «*...наші сусіда, старий, як Ленін*» [10, с. 38] – про старого чоловіка; «*То, мовляв, на старості мисливець вмирає довгою й тяжкою смертю, як його здобич. То ніби по смерті його тіло сходять сукровицею, як сходять кров'ю вбита звірина...*» [16, с. 37] – про важку смерть мисливця та ін.

Мікроконцепт «Фізичні характеристики» складається з концептуальних аспектів «Узагальнені фізичні характеристики», «Фізичний потяг», «Здоров'я» та «Фізичні відчуття»: «*Потім його обважнілі повіки поворухнулися і, немов кам'яні, – повільно і важко – поповзли догори*» [24, с. 14] – про сонну людину, якій важко розплющити очі; «*Особливо, коли на старий новий рік завалив Лиду просто на підлогу у ванній кімнаті, бо жадання забродило всередині і вистрілило, як шампанське вино*» [5, с. 251] – про сексуальний потяг; «*...я побіг до туалету, бо мене знудило. «Ти, наче вагітна Елька!»*» [11, с. 51] – про чоловіка, якого знудило; «*Мої скроні палали так, наче хтось розрядив в них кольть*» [11, с. 120] – про головний біль та ін.

До мікроконцепту «Дії» відносимо більше 100 порівнянь: «*Юра аж підстрибував з радістю... і брикаючись, немов лоша, побіг уперед*» [4, с. 69] – бігти підстрибом; «*Варфоломійєвич, мов побитий пес з піджатим хвостом, опинився на вулиці*» [2, с. 122] – про людину, яку звідкись прогнали, та ін.

У межах мікроконцепту «Соціальні характеристики» виокремлюємо ідіолектні порівняння, які входять до концептуального аспекту «Реляційні характеристики, що виявляються в ставленні чоловіка до жінки». Зафіксовано порівняння, які висвітлюють позитивні дії чоловіка стосовно жінки: «*Він просто був поряд. Як вірний раб. Як Лідина власність. Як віддане їй навіки...*» [5, с. 323] – про відданого чоловіка; «*Але він дивився на неї, як дивляться на ікону або пташку, яка несподівано сідає на протягнуту долоню*» [24, с. 206] – про захопленний погляд чоловіка на жінку та ін.

На жаль, у реальному житті, чоловік проявляє й негативний бік своєї вдачі, що позначається на стосунках із жінкою, на ставленні до неї, про що свідчать індивідуально-авторські порівняння: «*Він бив її, як б'ють новорістку худобину...*» [18, с. 136] – про побиття жінки; «*У ліжку він поводився грубо, він просто зминав мене жужомом, як екскаватор*» [10, с. 50] – про грубе поводження чоловіка та ін.

Отже, ми визначили структуру концепту «чоловік», проаналізували її на рівні мікроконцептів та концептуальних аспектів, виділили ідіолектні порівняння та вказали на гендерні особливості їх формування. Уважаємо, що це питання ще потребує ретельного вивчення, у чому й убачаємо перспективу подальших досліджень.

Література:

1. Бадмаева Е. С. Концептуальное пространство маскулинности и феминности (на материале фразеологизмов и паремий) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. С. Бадмаева. – Улан-Удэ, 2010. – 25 с.
2. Гримич М. Варфоломієва ніч / М. Гримич. – Л. : Кальварія, 2002. – 160 с.
3. Гримич М. Ти чуєш, Марго? / М. Гримич. – Л. : Аверс. – 2000. – 216 с.
4. Гримич М. Фріда / М. Гримич. – К. : ПП Дуліби, 2006. – 192 с.
5. Дашвар Л. Мати все / Люко Дашвар. – Х. : Кн. Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 336 с.
6. Дашвар Л. Молоко з кров'ю / Люко Дашвар. – Х. : Кн. Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. – 272 с.
7. Дашвар Л. РАЙ.центр / Люко Дашвар. – Х. : Кн. Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. – 272 с.
8. Дашвар Л. Село не люди / Люко Дашвар. – Х. : Кн. Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 272 с.
9. Денисенко Л. 24:33:42 / Л. Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2007. – 240 с.
10. Денисенко Л. Кавовий присмак кориці : роман / Л. Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2007. – 256 с.
11. Денисенко Л. Сарабанда банди Сари : роман / Л. Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2008. – 240 с.
12. Денисенко Л. Танці в масках : роман / Л. Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2006. – 212 с.
13. Энхбаяр М. Э. Концепт «женщина» в русской языковой картине мира [Електронний ресурс] / М. Э. Энхбаяр. – Режим доступу : <http://knowledge.allbest.ru/languages/d-c0a65635a3ad78a4d53a88421306c37.html>
14. Ильин Е. П. Пол и гендер / Е. П. Ильин. – Спб. : Питер, 2010. – 688 с.
15. Маслова Т. С. Гендерні стереотипи у фразеології (на матеріалі фразеологізмів східнослов'янських та східностепових говірок) / Т. С. Маслова // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2007. – № 1. – С. 137–142.
16. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / М. Матіос. – Л. : ЛА «Піраміда», 2007. – 176 с.
17. Матіос М. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба / М. Матіос. – Л. : ЛА «Піраміда», 2008. – 64+48 с.
18. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос. – Л. : ЛА «ПІРАМІДА», 2005. – 176 с.
19. Роздобудько І. Він : ранковий прибиральник. Вона : шості двері / І. Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2005. – 312 с.
20. Роздобудько І. Все, що я хотіла сьогодні... / І. Роздобудько. – Х. : Фоліо, 2008. – 154 с.
21. Роздобудько І. Гудзик / І. Роздобудько. – Х. : Фоліо, 2008. – 222 с.
22. Роздобудько І. Ескорт у смерть : роман / І. Роздобудько – Х. : Фоліо, 2007. – 159 с.
23. Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають / І. Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2006. – 208 с.
24. Роздобудько І. Останній діамант міледі / І. Роздобудько. – Х. : Фоліо, 2006. – 222 с.
25. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту жінка в українській мові : монографія / Т. М. Сукаленко. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.